THE PERSPECTIVE OF NEW ERA SCIENCES
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
www.global-science-review.com
editor@global-science-review.com

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA SO‘Z BIRIKMALARI KOMPONENTLARI ORASIDAGI GRAMMATIK MUNOSABATLAR

Ozoda Eshqobilova Xalikulovna

Qarshi iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Xorijiy tillar kafedrasi katta o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur bo‘lim ingliz va o‘zbek tillaridagi so‘z birikmalari komponentlari o‘rtasida yuzaga keladigan grammatik munosabatlarni qiyosiy o‘rganishga bag‘ishlangan. So‘z birikmasining shakllanishida komponentlarning sintaktik jihatdan bog‘lanishi, hokim va tobe munosabat, bitishuv, boshqaruv va moslashuv kabi grammatik aloqa turlari muhim ahamiyatga ega. Ingliz tilida grammatik munosabatlar ko‘pincha qat’iy so‘z tartibi, predloglar va yordamchi vositalar orqali ifodalansa, o‘zbek tilida kelishik, egalik qo‘shimchalari, affikslar va so‘z tartibi asosiy vositalardan hisoblanadi. Qiyosiy tahlil ikki tilda grammatik munosabatlarning umumiy funksional xususiyatlari mavjudligini, biroq ularning formal ifodalanish usullari sezilarli darajada farq qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: grammatik munosabat, sintaktik aloqa, boshqaruv, bitishuv, moslashuv, hokim komponent, tobe komponent, so‘z tartibi, kelishik, egalik.

KIRISH

So‘z birikmasining tarkibiy komponentlari o‘rtasidagi grammatik munosabatlar sintaktik strukturaning asosiy tashkil etuvchi omillaridan biridir.

So‘zlarning oddiy ketma-ketligi so‘z birikmasini hosil qilmaydi; ular o‘rtasida ma’lum grammatik va semantik munosabat bo‘lishi kerak.

Masalan:

beautiful house

birikmasida **house** hokim komponent, **beautiful** esa tobe komponentdir.

O‘zbek tilida:

chiroyli uy

birikmasida ham **uy** hokim, **chiroyli** esa tobe komponent sifatida qatnashadi.

Biroq komponentlarning grammatik bog‘lanish vositalari ikki tilda bir xil emas.

Ingliz tilida:

the student's book

konstruksiyasida egalik munosabati **’s** orqali ifodalangan.

O‘zbek tilida:

talabaning kitobi

konstruksiyasida esa **-ning** va **-i** ko‘rsatkichlari ishtirok etadi.

Shuning uchun grammatik munosabatlarni qiyosiy o‘rganish ingliz va o‘zbek tillarining sintaktik tizimini chuqurroq anglashga yordam beradi.

1. Hokim va tobe komponent munosabati

So‘z birikmasining asosiy strukturaviy xususiyatlaridan biri hokim va tobe komponentlarning mavjudligidir.

Hokim komponent — birikmaning asosiy grammatik va semantik markazi.

Tobe komponent — hokim komponentning ma’nosini aniqlaydi, to‘ldiradi yoki izohlaydi.

Masalan:

interesting book

book — hokim komponent;

interesting — tobe komponent.

O‘zbek tilida:

qiziqarli kitob

kitob — hokim komponent;

qiziqarli — tobe komponent.

2. Bitishuv munosabati

Bitishuvda tobe komponent hokim komponent bilan maxsus grammatik qo‘shimchasiz, asosan so‘z tartibi va semantik munosabat orqali bog‘lanadi.

Ingliz tilida:

beautiful girl

red flower

modern university

English literature

O‘zbek tilida:

chiroyli qiz

qizil gul

zamonaviy universitet

ingliz adabiyoti

Atributiv birikmalarda ikki tilda ham bitishuvga yaqin strukturaviy munosabat keng qo‘llanadi.

3. Boshqaruv munosabati

Boshqaruvda hokim komponent tobe komponentning ma’lum grammatik shaklda kelishini talab qiladi.

O‘zbek tilida boshqaruv kelishik qo‘shimchalari orqali aniq namoyon bo‘ladi:

kitobni o‘qimoq;

do‘stiga aytmoq;

universitetda o‘qimoq;

uydan chiqmoq.

Masalan:

kitob-ni o‘qimoq

Bu yerda fe’l **o‘qimoq** tobe komponentning tushum kelishigida kelishini talab qiladi.

Ingliz tilida bunday munosabat ko‘pincha predloglar yoki fe’lning valentligi orqali ifodalanadi:

listen to music

depend on someone

look at the picture

talk to a friend

Demak:

listen to music

konstruksiyasida **to** predlogi fe’l va ot o‘rtasidagi grammatik munosabatni ifodalaydi.

4. Moslashuv munosabati

Moslashuv komponentlarning grammatik shakllarining o‘zaro muvofiqlashuviga asoslanadi.

Ingliz tilida moslashuv nisbatan cheklangan bo‘lsa-da, ayrim grammatik konstruksiyalarda mavjud:

this book — these books

this student — these students

O‘zbek tilida esa moslashuv egalik konstruksiyalarida yaqqol namoyon bo‘ladi:

mening kitobim

sening kitobing

uning kitobi

Bu konstruksiyalarda qaratqich va egalik shakllari o‘zaro grammatik munosabatga kirishadi.

5. So‘z tartibining grammatik munosabatdagi roli

Ingliz tilida so‘z tartibi grammatik munosabatni belgilovchi muhim vositalardan biridir.

Masalan:

The boy saw the girl.

The girl saw the boy.

Bu ikki gapdagi so‘zlar bir xil bo‘lsa-da, so‘z tartibining o‘zgarishi semantik va grammatik munosabatni o‘zgartiradi.

O‘zbek tilida esa kelishik qo‘shimchalari so‘zlarning sintaktik vazifasini belgilashda katta rol o‘ynaydi:

Bola qizni ko‘rdi.

Qizni bola ko‘rdi.

So‘z tartibi o‘zgargan bo‘lsa ham, **-ni** qo‘shimchasi obyektni ko‘rsatib turadi.

Shu sababli ingliz tilida sintaktik munosabatlarni ifodalashda **word order**, o‘zbek tilida esa **morphological marking** muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

6. Predlog va kelishiklarning qiyosiy xususiyati

Ingliz tilida grammatik munosabatlarning muhim vositalaridan biri predloglardir:

in the room

on the table

to the university

from London

with a friend

O‘zbek tilida esa shu munosabatlar ko‘pincha kelishik qo‘shimchalari yoki ko‘makchilar yordamida ifodalanadi:

xonada

stol ustida

universitetga

Londondan

do‘sti bilan

Bu holat ikki tilning grammatik tipologiyasidagi muhim farqlardan biridir.

7. Grammatik munosabatlarning semantik xususiyati

Grammatik munosabat faqat formal vosita emas. U ma’noning shakllanishida ham faol ishtirok etadi.

Masalan:

in the house

va

into the house

birikmalarida **in** va **into** o‘rtasidagi farq makonning statik yoki dinamik tarzda konseptuallashtirilishiga olib keladi.

O‘zbek tilida:

uyda

va

uyga

shakllari ham turli makoniy munosabatni bildiradi.

uyda — joylashuv;

uyga — yo‘nalish.

Demak, grammatik shakl konseptual mazmunni aniqlashtirishda ham ishtirok etadi.

8. Ingliz va o‘zbek tillarida grammatik munosabatlarning qiyosiy modeli

Grammatik munosabat	Ingliz tili	O‘zbek tili
Atributiv	beautiful house	chiroyli uy
Egalik	student's book	talabaning kitobi
Obyektiv	read a book	kitobni o‘qimoq
Makon	in the house	uyda
Yo‘nalish	to school	maktabga
Chiqish	from school	maktabdan
Vosita	with a pen	qalam bilan
Moslashuv	this book / these books	mening kitobim

Ushbu qiyosiy jadval ikki tilda grammatik munosabatlarning funksional jihatdan o‘xshash, ammo formal jihatdan turlicha ifodalanishini ko‘rsatadi.

XULOSA

Ingliz va o‘zbek tillarida so‘z birikmalari komponentlari o‘rtasidagi grammatik munosabatlar umumiy sintaktik tamoyillarga asoslangan bo‘lsa-da, ularning formal ifodalanishida sezilarli farqlar mavjud.

Ingliz tilida so‘z tartibi, predloglar, yordamchi vositalar va cheklangan morfologik ko‘rsatkichlar muhim rol o‘ynaydi. O‘zbek tilida esa kelishik va egalik qo‘shimchalari, affikslar, ko‘makchilar hamda so‘z tartibi grammatik munosabatlarni ifodalashning asosiy vositalaridir.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, **hokim–tobe munosabat**, **atributiv**, **obyektiv**, **egalik**, **makoniy** va boshqa semantik-grammatik munosabatlar ikki tilda ham mavjud. Biroq ularning grammatik shakllanish mexanizmlari tilning tipologik xususiyatlari bilan belgilanadi.

Mazkur farqlarni o‘rganish nafaqat ingliz va o‘zbek tillarining sintaktik tizimini qiyoslash, balki so‘z birikmalarining **konseptual-kognitiv tashkil topishini** aniqlash uchun ham muhimdir. Ayniqsa, keyingi tadqiqotlarda grammatik munosabatlarning konseptualizatsiya, freym va semantik rollar bilan aloqasini aniqlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. *Chomsky, N. (1965). Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, MA: MIT Press.*
2. *Fillmore, C. J. (1968). The Case for Case. In E. Bach & R. T. Harms (Eds.), Universals in Linguistic Theory. New York: Holt, Rinehart and Winston.*
3. *Fillmore, C. J. (1982). Frame Semantics. In Linguistics in the Morning Calm. Seoul: Hanshin Publishing.*
4. *Greenberg, J. H. (1966). Language Universals: With Special Reference to Feature Hierarchies. The Hague: Mouton.*
5. *Langacker, R. W. (1987). Foundations of Cognitive Grammar. Volume I: Theoretical Prerequisites. Stanford: Stanford University Press.*
6. *Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press.*
7. *Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman.*
8. *Talmy, L. (2000). Toward a Cognitive Semantics. Cambridge, MA: MIT Press.*
9. *Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. (1999). Longman Grammar of Spoken and Written English. London: Longman.*
10. *Crystal, D. (2008). A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Oxford: Blackwell.*
11. *Abdurahmonov, G‘., Shukurov, Sh., & Mahmudov, N. (1992). O‘zbek tilining amaliy grammatikasi. Toshkent.*

12. *Sayfullayeva, R., Mengliyev, B., Boqiyeva, G., Qurbonova, M., Yunusova, Z., & Abuzalova, M. (2009). Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent: Fan va texnologiya.*
13. *Rahmatullayev, Sh. (2006). Hozirgi adabiy o‘zbek tili. Toshkent: Universitet.*
14. *Hojiyev, A. (2002). Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.*
15. *Abdurasulova, M. (2025). Structural-semantic features of word combinations in English and Uzbek. The Lingua Spectrum.*
16. *Normuradova, G. M. (2026). Source and target domains of conceptual metaphor in English and Uzbek phraseology: A comparative cognitive analysis. The Lingua Spectrum.Конец формы*